

vet sevketti ve 1795'te Lahsâ'yı ve Katîf'i ele geçirdi. 1798 Ekiminde, Bağdat Valisi Süleyman Paşa tarafından bu bölgeye gönderilen Kethüdâ Ali Paşa kumandasındaki kuvvetler Vehhâbîler'e karşı başarı kazanamayınca, 1799'da iki taraf arasında altı yıllık bir barış yapıldı.

1773'te Mekke Şerifi Sürûrî'den vergi karşılığı mukaddes yerleri ziyaret izni alan Abdülazîz, 1787'de bu izni geri alan Mekke Şerifi Gâlib ile mücadeleye girişti ve 1798'de Mekke'ye serbestçe girme hakkına sahip oldu. 1802'de, Şii Hazâil kabilesinin bir Vehhâbî kafilisini vurması üzerine, oğlu Suûd'u Irak Kerbelâ bölgesine göndererek Kerkük'ü yağma ettirdi, halkını da topluca öldürttü. 1803 Şubatında Tâif'i ele geçirerek orayı da yağmalattı ve ardından Mekke'ye yöneldi. Muhtemel bir katliam ve yağmanın önüne geçmek isteyen Mekke Şerifi Gâlib'in kardeşi Abdülmuîn, onları şehre davet etti ve böylece Vehhâbîler 1803 Nisanında Mekke'ye girdiler. Burada dört gün kadar kaldıktan sonra Cidde üzerine yürüdüler; ancak bu sırada Cidde'de bulunan Gâlib, Cidde Valisi Şerif Paşa ile birlikte Vehhâbîler'i bozguna uğrattı. Abdülazîz'in Necid'e çekilmesi üzerine de Mekke geri alındı (Temmuz 1803). Hâkimiyetini Basra, Bahreyn, Uman taraflarına kadar yayan Abdülazîz, 4 Kasım 1803'te Der'iyye'de bir camide, Irak katliamından çok etkilenen Şii tarafından hançerlenerek öldürüldü.

BİBLİYOGRAFYA :

Resul Hâvî Efendî, *Târih-i Devhatü'l-Vüzerâ ve Zeyl-i Gülşen-i Hulefâ*, Bağdad 1246, 116^a, 118^b, 126^b-127^a; Eyûb Sabri, *Târih-i Vehhâbiyân*, İstanbul 1296, s. 40-48; Cevdet Paşa, *Târih*, İstanbul 1309, VII, 31-35, 83, 166-168, 205-214, 244; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrme Emîrleri*, Ankara 1972, s. 115, 117-118; Carra de Vaux, *Les Penseurs de l'Islam*, Paris 1984, V, 310-311; Zirikli, *el-A'âm* (nşr. Zühreyy Fethullah), Beyrut 1986, IV, 27; J. H. Mordtmann, "İbn Saûd", *İA*, V/2, s. 800; G. Rentz, "Al-Dir 'iyya", *EI²* (İng.), II, 321.

FERİDUN EMECEN

ABDÜLAZİZ es-SEMİNİ

(عبد العزيز الشميني)

Ziyâüddîn Abdülazîz b. el-Hâcc İbrâhîm es-Semînî el-Yezkanî (ö. 1223/1808)

Meşhur İbâzî fakihî.

1130'da (1717-18) Vargla'da (Vercelân-Ouargla) doğdu. Kırk yaşlarında, Benî Yezkan'da Cerbeli Şeyh Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Sâlih'in derslerine devam

etti. Ondan İbâzî fıkıhı, kelâm ve hadis okudu. Kısa sürede ilmiyle, zekâ ve takvâsıyla ün yaptı. Hocası Ebû Zekerîyyâ gibi bölgede yeni hareketin öncülüğünü yapan Abdülazîz es-Semînî, Cezayir'in güneydoğusunda Vâdi Mizâb'da İbâzîler'in lideri oldu. Halkı irşad ve ıslah gayesiyle İbâziyye mezhebinin esaslarını yaymaya çalıştı. Kuzey Afrika'da İbâzî ilmi hareketinin doğmasına da öncülük eden Abdülazîz'in eserleri yalnız orada değil, doğu İslâm dünyasında da mezhebin temel kaynaklarını oluşturdu. İlim, idare ve telifle geçen uzun bir hayatın sonunda Receb 1223'te (1808) Benî Yezkan'da vefat etti.

Bugün İbâzîler'e göre Mizâb'da yaşamış en büyük âlimlerden biri Abdülazîz'dir. En önemli eseri *Kitâbü'n-Nîl ve şifâ'ü'l-'alîl*'dir. Eser, Mâlikî âlimlerinden Halîl'in *el-Muhtaşar*'ındaki metodu takip etmekle beraber ondan daha açık ve anlaşılır bir üslûpla kaleme alınmıştır. *Kitâbü'n-Nîl*, İbâzîler'in daha önce Cerbe, Cebelinefûse, Uman, Nefzâve ve Mizâb gibi bölgelerde oluşturdukları İbâzî fıkının en önemli kaynaklarına dayanmakta olup basılmıştır (Kahire 1305, I-II). Eser bugün özellikle Güney Cezayir İbâzîleri'nin kendisiyle amel ettikleri ana kaynaktır; ayrıca E. Zeys'in İbâzî hukukuyla ilgili çalışmalarına da temel teşkil etmiştir. *Kitâbü'n-Nîl*, meşhur İbâzî âlimlerden Muhammed b. Yûsuf Atfiyeş (Ettafeyyîş) tarafından şerhedilmiştir; bu şerh de basılmıştır (Kahire 1342, I-VIII; Beyrut 1973, I-XVII). Abdülazîz'in *Tekmilü mâ eħalle bihi Kitâbü'n-Nîl* (veya *Tekmiletü'n-Nîl*) adlı eseri de Tunus'ta basılmıştır.

Diğer başlıca eserleri şunlardır: 1. *el-Esrârü'n-nûrâniyye*. Ebû Nasr Nûh b. Feth el-Melûşâî'nin *el-Kaşidetü'n-nûniyye*'sinin şerhi olup namaza dairdir (Kahire 1306). 2. *en-Nûr*. Dinin temel esaslarına dair olup basılmıştır (Kahire 1306). 3. *Me'âlimü'd-dîn*. İbâzî akaidine dair olan bu eser, diğer mezheplerin görüş ve delillerinin red ve tenkidinden ibarettir. 4. *el-Verdü'l-bessâm fî riyâzi'l-aħkâm*. Özellikle muhakeme usulüne dair konuları ihtiva eden muamelelâta dair muhtasar bir fıkıh kitabıdır. 5. *Tâcül-manzûm min düreril-min-hâcî'l-ma'lûm*. Bu da İbâzî fıkına dairdir. 6. *Muhtaşarü'l-Mişbâh min Kitâbi Ebî Mes'ele ve'l-elvâh*. Miras hukukuna dair muhtasar bir eserdir. 7. *İkdül-cevâhir*. Ceytâlî'nin *Kanâtirü'l-hayrât* (Kahire 1307, I-III) adlı eserinin

muhtasarı olup akaid ve fıkıh konularını ihtiva eder. 8. *Ta'âzumü'l-mevceyn 'alâ mericil-bahreyn* (*Zû'n-nûreyn 'alâ mericil-bahreyn*). 9. *Muhtaşaru hukuķi'l-evzâc*. Karı kocanın karşılıklı hak ve görevlerine dairdir. 10. *Muhtaşaru havâşit-tertib*. Rebî' b. Habîb el-Ezdî'nin *Müsned*'i üzerine yapılan hâşiyelerin özetinden ibarettir.

BİBLİYOGRAFYA :

E. Zeys, *Législation Mozabite, son origine, ses sources, son présent, son avenir*, Paris 1886; a.mlf., "Le mariage et sa dissolution dans la législation mozabite", *La Revue algérienne de législation et de jurisprudence*, Alger 1887-88; Ettafeyyîş, *Risâle fî ba'zi tevârîhi ehli Vâdi Mizâb*, Cezayir 1326/1908, s. 47-48; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 692; II, 697, 892; Zirikli, *el-A'âm*, Kahire 1373-78/1954-59, IV, 135; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-liftin*, Dimaşk 1376-80/1957-61 — Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî), V, 239; Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye fî'l-Cezâir*, Kahire 1399/1979, s. 457; Smogorzewski, *'Abd al-A'ziz, ses écrits et ses sources* (yayınlanmamış); C. Motylinsky, "Bibliographie du Mzab", *Bulletin de Correspondance Africaine*, III, Alger 1885, s. 15-72; a.mlf., "L'Aqida des Abadhites", *Recueil de Mémoires et de Textes*, Alger 1905, s. 505-545; J. Schacht, "Bibliothèques et manuscrits abadites", *RAfr.*, 446-448 (1956), s. 375-398; A. de Motylinski, "Abdülaziz", *IA*, I, 61; a.mlf., — [T. Lewicki], "'Abd al-'Aziz b. al-Hâdjidj İbrâhîm", *EI²* (Fr.), I, 58-59.

MUHAMMED SÜVEYSİ

ABDÜLAZİZ b. SUÛD

(عبد العزيز بن سعود)

Abdülazîz b. Abdirrahmân b. Faysal (1880-1953)

Bugünkü Suudi Arabistan Devleti ve Krallığı'nın kurucusu.

Suûdî hânedanına mensup olması dolayısıyla İbn Suûd diye de anılır. 2 Aralık 1880'de Necid'in merkezi Riyad'da doğdu. Küçük yaşta özel hocalardan dinî bilgiler ve Kur'ân-ı Kerîm öğrendi. 1891'de Hâil Emîri Muhammed İbnü'r-Reşîd ve kabilelerinin Riyad'ı işgal etmeleri üzerine babası ile beraber Kuveyt'e sığındı. Bu sırada Osmanlı Devleti tarafından kendilerine aylık 60 lira maaş bağlandı. On yıl kadar burada kaldıktan sonra, İbnü'r-Reşîd'e karşı başlatılan ayaklanmalardan faydalanarak Riyad'a geldi ve 15 Ocak 1902'de burayı ele geçirdi. Ardından, babası Abdurrahman'ın hak ve salâhiyetlerinden feragat etmesiyle Vehhâbî emîri oldu.

Abdülazîz, daha sonra İbnü'r-Reşîd'e karşı mücadelesini sürdürdü. Kuveyt

emîrinin de desteği ile bu mücadelede başarılı oldu ve Arap kabilelerini etrafına topladı. 13 Nisan 1906'da amansız düşmanı İbnü'r-Reşid'in emîrini mağlûp ederek öldürdü. Osmanlı Devleti'nin burada emniyet ve asayiş sağlamak için giriştiği mülkî ve askerî ıslahat başarılı olmadı. Abdülazîz, Osmanlılar'la çatışmaktan kaçınarak 1907'den itibaren Necid bölgesindeki Arap aşiretleriyle uğraşmaya başladı. Ancak Mekke Emîri Şerif Hüseyin Paşa'ya karşı yaptığı mücadelede başarı kazanamadı. Ayrıca Bedevîler'den oluşan bir toplum meydana getirmek için bazı teşebbüslere girişti. Bedevîler'i Vehhâbîliğin yaygın olduğu tarım bölgelerine yerleştirdi. Yaptığı düzenleme sonunda, her biri 10.000 nüfuslu 150 koloni teşekkül etti. Bunların mensuplarına ihvan deniyordu. 1912'de kurulan bu Vehhâbî teşkilâtı, Arap yarımadasında milliyetçiliği yerleştiren ilk hareket oldu. Abdülazîz bu kuvvetlere dayanarak 1913'te Necid mutasarrıflığının merkezi olan Lahsâ'yı ele geçirdi. Bu durum karşısında Osmanlılar, 1914 ilkbaharında onu Necid valisi ve kumandanı tayin etmek zorunda kaldılar (BA, İrâde-Husûsî, nr. 7). Abdülazîz, yapılan anlaşma ile, dış işleri haric tamamiyle bağımsız oldu. İngilizler'le münasebetlerini sürdürerek I. Dünya Savaşı'nda Osmanlılar'a muhalif bir hareketin içine girdi. Savaşın başından itibaren İngiltere ile anlaştı. Osmanlı padişahının "cihâd-ı ekber" ilânına hiç alıdış etmedi; fakat Osmanlı davasına sadık kalan İbnü'r-Reşid ailesiyle uğraştığı için de İngilizler'e doğrudan yardım da bulunamadı. Abdülazîz, Ocak 1915'te İbnü'r-Reşid ile yaptığı savaşta yenilgiye uğradı. 1915-1916 yılları boyunca Acman aşiretlerinin isyanını bastırmakla meşgul oldu ve bu sıkıntılı dönemde

İngilizler'in ve Kuveyt Şeyhi Mübârek b. Sabâh'ın yardımlarını gördü. 26 Aralık 1915'te İngilizler'le bir anlaşma yaptı. Bu anlaşma ile yabancı müdahalesine karşı kendi istiklâlî tanındı ve garanti altına alındı. İngilizler, İbnü'r-Reşid'e karşı kendisine aylık 5000 İngiliz lirasından başka silâh yardımında da bulundular. Abdülazîz, İngiltere'nin desteği ile Osmanlılar'a baş kaldırarak 2 Kasım 1918'de krallığını ilân eden Mekke Emîri Hüseyin'i tanımadı. İngiliz hükümeti, Şerif Hüseyin'e Taîf'in doğusundaki hurma vahasını işgal yetkisi verdi ve Abdülazîz'e de burayı terketmesi için ikazda bulundu. Abdülazîz bu ikaza uymadı ve 26 Mayıs 1919'da Şerif Hüseyin'in kuvvetlerini yendi; Haziran 1920'de de Asîr'i işgal etti. Daha sonra bütün Orta Arabistan'ı idaresi altına aldı. Türkiye'de hilâfetin ilgasından sonra, 6 Mart 1924'te Şerif Hüseyin'in kendisini halife ilân etmesi üzerine de 8 Eylül'de Taîf'i âni bir baskınla ele geçirdi. Ardından 17 Ekimde Mekke kan dökülmeden alındı. Böylece Hicaz bölgesi Vehhâbîler'in eline geçti. Ürdün ve Irak sınırları ile ilgili olarak İngilizler'le anlaşmalar yaptıktan sonra, Hâşimîler'in elinde kalan şehirlerden Medine (5 Aralık 1925) ve Cidde'yi de (22 Aralık) aldı. Bu zaferlerden sonra 10 Ocak 1926'da Hicaz kralı ilân edildi.

Abdülazîz'in Cebelîşemmer bölgesi ile Hicaz'da birbirini takip eden fetihleri sayesinde Vehhâbî Emirliği, Basra körfezinden Kızıldeniz'e kadar uzanan Harameyn'i de içine alan bir devlet haline geldi. İngilizler de 20 Mayıs 1927'de imzalanan Cidde Antlaşması ile onun bağımsızlığını tanıdılar. 1932'de ülkenin adı Suudi Arabistan Krallığı oldu. Melik Abdülazîz, II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kaldı, ancak müttefiklere meylett; ardından Birleşmiş Milletler ile Arap Birliği teşkilâtlarına girdi.

Abdülazîz b. Suûd dirayetli bir kraldı. Ülkesini, kendi zekâ ve kudretini kullanarak geleneksel esaslara göre idare etti. İleri teknolojinin önemini kavramakta gecikmedi. 1936 ve 1939'da petrol imtiyazlarını Amerikalı şirketlere verdi. Bu şirketler 1944'te Arabian-American Oil Company'yi (ARAMCO) kurdular. Melik Abdülazîz, çok muhafazakâr bir cemiyette bu suretle Amerikalılar'ın işlettikleri petrol sanayiini kurarak ölümüne kadar günlük üretimi 1 milyon varile, senelik geliri de 200 milyon dolara çıkardı. Petrol gelirleri hızlı kalkınmayı temin etti. Yol, su, elektrik, havaalanları, limanlar, radyo istasyonla-

rı, telefon şebekeleri, okullar, hastahane ve demiryolları bu sayede meydana geldi. Birçok kadınla evlenen Melik Abdülazîz'in, öldüğü sırada hayatta otuz beş oğlu vardı. 9 Kasım 1953'te ölümünden sonra yerine Prens Suûd geçti.

BİBLİYOGRAFYA :

BA-İrâde-Taltîfât, nr. 134, Receb 1325; BA-İrâde-Husûsî, nr. 7, Şaban 1332; Cemal Paşa, *Hâtıralar*, İstanbul 1977, s. 222-224; Emîn er-Reyhânî, *Mülûkû'l-'Arab, saltanatü Necd ve mülhâkâtihâ*, Beyrut 1951, II, 12-117; a.mlf., *Târîhu Necd'lî-hadîs ve mülhâkâtihî...*, Beyrut 1954, s. 5-19, 55-77, 106-139, 148-165, 190-195, 200-205, 228-243, 342-349, 426-453; H. St. John Philby, *Saudi Arabia*, London 1955, s. 237-291; Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, London 1956, s. 29, 52, 58, 107 vd.; J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, II: A Documentary Record 1914-1956*, London 1956, s. 13-18, 25-26, 50, 66, 148-150; Philip Kightley-Colin Simson, *The Secret Lives of Lawrence of Arabia*, London 1966, s. 134-135, 146-147, 166, 171, 177, 263-264; T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, London 1971, s. 179, 266, 462; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara 1972, s. 141-145; Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, II/3, s. 191-203; III/1, s. 209, 227, 397-398; III/3, s. 90-93, 112-118, 236, 241; Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, Ankara 1982, s. 3, 6-10, 14-23, 39-40, 75-80, 101-103; Zirikli, *el-A'îlâm* (nşr. Züheyr Fethullah), Beyrut 1986, IV, 19-21; Stephan-Nandy Ronart, "Abd al-'Aziz III İbn Sa'ûd", *Concise Encyclopedia of Arabic Civilization*, Amsterdam 1959, s. 7-9; Rauf Ahmed Hotinli, "Arabistan", *İA*, I, 492-498; R. Bayl Winder, "Abd al-'Aziz", *EP Suppl.* (İng.), I, 3-4; Neşet Çağatay, "Vehhâbîlik", *İA*, XIII, 262-269.

HULUSİ YAVUZ

ABDÜLBAHÂ

(عبدالباہا)

Bahâîliğin kurucusu

Mirza Hüseyin Ali'nin kendisinden sonra Bahâîler'in reisi olan büyük oğlu Abbas Efendi'ye verilen lakap (bk. BAHÂİLİK).

ABDÜLBÂKİ, La'lizâde

(bk. LA'LİZÂDE ABDÜLBÂKİ).

ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ

(ö. 1125/1713)

Osmanlı âlimi, şair ve hattat.

İstanbul'da Kasımpaşa'da doğdu. Babası, Tersâne-i Âmire mahzen kâtibi Amrizâde Mehmed Efendi'dir. Bazı eserlerindeki müellif ve ketebe kayıtlarında

Abdülazîz
b. Suûd